

Velimir Lukić
Univerzitet u Beogradu –
Ekonomski fakultet

Neven Šerić
Ekonomski fakultet Sveucilista
u Splitu

Vinko Maljić
Ministarstvo unutarnjih poslova
Republike Hrvatske

Svetlana Popović
Univerzitet u Beogradu –
Ekonomski fakultet

UTICAJ SISTEMA ZA SPREČAVANJE PRANJA NOVCA NA BANKARSKO POSLOVANJE

IMPACT OF THE SYSTEM FOR PREVENTING MONEY LAUNDERING ON THE BUSINESS OF BANKING

Apstrakt

U poslednjoj deceniji napravljeni su krupni koraci na međunarodnom planu u suzbijanju aktivnosti pranja novca. U radu se razmatraju sastavni elementi pravnog okvira za sprečavanje pranja novca i implikacije opšteprihvaćenih globalnih standarda koje definiše FATF. Nalaz rada je da su tehnički poslovi oko pisanja i usvajanja nacionalnih propisa kojima se FATF standardi transponuju u domaću legislativu i regulativu uglavnom uspešno završeni, ali da krajnji rezultati manifestovani u uspešnim istražnim radnjama, podignutim optužnicama i donetim sudskim presudama još uvek ostaju neostvareni. U radu se analiziraju dve reperkusije sistema za sprečavanje pranja novca na bankarski sektor: kažnjavanje banaka koje krše propise i međunarodna plaćanja koja se odvijaju preko korespondentskih banaka. Bankama se razrezuju rigorozne kazne za kršenje odredbi iz oblasti pranja novca, mnogo veće nego u slučaju kršenja propisa iz drugih oblasti poslovanja. Iz predostrožnosti banke su počele da preispituju svoje korespondentske odnose sa bankama iz problematičnih jurisdikcija, što može da ugrozi globalni rast i trgovinu zbog otežane realizacije međunarodnih plaćanja. Bankarski sektor je odigrao važnu ulogu u blokiranju prenosa i integraciji nezakonito stečenog novca, ali je još mnogo izazova ispred njega.

Ključne reči: sprečavanje pranje novca, Radno telo za finansijsku akciju (FATF), banke

JEL klasifikacija: G28, G32, E42

Abstract

In the last decade, major steps have been taken internationally in combating money laundering activities. The paper discusses the building blocks of the legal framework for preventing money laundering and the implications of generally accepted global standards defined by the FATF. The finding of the paper is that the technical tasks related to the writing and adoption of national regulations transposing the FATF standards

into domestic legislation and regulations have mostly been successfully completed, but that the final results manifested in successful investigations, indictments and court rulings still remain unfulfilled. The paper analyzes two repercussions of the anti-money laundering system on the banking sector: penalizing banks that violate regulations and international payments that take place through correspondent banking. Rigorous penalties are imposed on banks for violating regulations in the area of money laundering, much higher than in the case of violations of regulations in other areas of business. For precautionary reasons, banks have begun to review their correspondent relationships with banks located in problematic jurisdictions, which may threaten global growth and trade due to the difficulty of realizing international payments. The banking sector has played an important role in blocking the transfer and integration of ill-gotten gains, but there are still many challenges ahead.

Keywords: *Anti-Money Laundering, Financial Action Task Force (FATF), banks*

JEL classification: *G28, G32, E42*

Uvod

Pranje novca i krivična dela iz kojih proishode novčani tokovi koje je potrebno legalizovati su kažnjiva dela sa izrazitim ekonomskim efektima. Tokovi nezakonitog novca su krupna nacionalna i međunarodna briga. Nezakonito stečen novac je facilitator za sprovođenje korupcije i izvršenje niza kažnjavajućih dela i presupa u privredi i društvu. Nijedna zemlja individualno ne može da se uspešno suprotstavi silama koje stoje iza tokova prljavog novca, jer se one oslanjaju na prekogranična kretanja kapitala što novac čini neuhvatljivim za relevantne nacionalne državne organe i institucije. Veliki prljav novac se ne zadržava dugo u granicama jedne zemlje već teži da promeni nekoliko lokacija pre nego što se zaustavi u odabranoj zemlji u kojoj po pretpostavci uživa adekvatnu zaštitu od potrage i pronalaženja. Zajednički napor na globalnom nivou jedini može da pruži efektivno rešenje i odgovor na kontinuelne pretnje od pranja novca kroz finansijski sistem.

1. Globalni naponi u sprečavanju pranja novca

Rizik od pranja novca je glavni operativni rizik za banke. Pranje novca se sastoji od vršenja radnji kojima se prihodi proistekli iz kršenja zakona i propisa nastoje predstaviti kao legalno stečeni. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala definiše u članu 6. pranje novca kao konverziju ili prenos imovine, uz saznanje da je takva imovina rezultat krivičnog dela, sa svrhom skrivanja ili prikrivanja nezakonitog porekla imovine,

ili sa svrhom pomoći bilo kojoj osobi koja je uključena u izvršenje predikatnog krivičnog dela da izbegne pravne posledice svog delovanja; ili skrivanje ili prikrivanje prave prirode, porekla, lokacije, načina raspolaganja, kretanja ili vlasništva ili prava u vezi sa dotičnom imovinom, sa saznanjem da je takva imovina stečena kriminalnim delima (Ujedinjenje nacije, 2000). U nekim definicijama se eksplicitno naglašava da za pranje novca vitalnu odgovornost snosi finansijski sistem: "Pranje novca je konverzija ili prenos imovine sa ciljem prikrivanja njenog nezakonitog porekla, ili korišćenje finansijskog sistema da bi se konvertovao ili preneo novac ili druga imovina sa namerom prikrivanja njenog nelegalnog porekla" (Parkman, 2019). Široko rasprostranjena zloupotreba finansijskog sektora od strane osoba koje se bave pranjem novca i finansiranjem terorizma podriva integritet međunarodnog finansijskog sistema i sučeljava sa raznolikim izazovima nosioce politike, supervizore finansijskih institucija i izvršne državne organe (Masciandaro, 2004).

Ekonomске posledice pranja novca su mnogostruke. Finansijski tokovi nezakonito stečenog novca utiču na ekonomsku stabilnost zemlje i funkcionisanje sveobuhvatnog finansijskog sistema. Sa fiskalne strane, oni mogu dovesti do smanjenja poreskih i drugih državnih prihoda, dok sa monetarne strane oni mogu prouzrokovati odliv deviznih rezervi. Reperkusije ovih tokova na poslovanje preduzeća se reflektuju u distorziji konkurencije na tržištu, a u širem ekonomskom kontekstu u skoku cena nekretnina i druge imovine. Poslovni subjekti povezani sa nosiocima nezakonite aktivnosti su nelojalna konkurencija drugim legitimnim poslovnim subjektima koji ne mogu da računaju na izdašnu finansijsku potporu od strane kapitala nezakonitog porekla. Nelojalna konkurencija otežava njihovo funkcionisanje, blokira razvoj poslovanja kroz umanjene prihode, profit i investicije. Nezakonita sredstva takođe teže da se ponovo koriste u obavljanju nezakonitih radnji, što pospešuje širenje kriminalnih aktivnosti, podriva vladavinu prava, vodi gubitku poverenja u javne institucije, i u ekstremnom scenariju ugrožava očuvanje društvene i političke stabilnosti.

Afere pranja novca imaju negativne reperkusije na imidž zemlje u kojoj se događaju, posebno u post-tranzicionim zemljama koje zbog toga realne inostrane investicije često zaobilaze. Kritički stav prema pranju novca je rezultat štetnih posledica na društveno-ekonomske odnose u zemlji u kojoj se ovakve aktivnosti događaju (Šerić, 2018; Šerić, 2019).

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) je inicirala osnivanje međuvladinog specijalizovanog tela pod nazivom Radno telo za finansijsku akciju (*Financial Action Task Force*) sa mandatom da kreira politiku i mere

protiv pranja novca. Već nakon godinu dana od osnivanja FATF je proklamovao 40 preporuka u borbi protiv pranja novca, koje su trebale da primene zemlje koje su bile odlučne da razviju rigorozan sistem protiv pranja novca (FATF, 1990). Sve do kraja 1990-ih, FATF je bio ekskluzivna međunarodna organizacija sa članstvom ograničenim samo na zemlje OECD-a. FATF se afirmisao kao vodeći kreator međunarodnih standarda na osnovu kojih se razvijaju nacionalne strategije protiv pranja novca i definišu konkretne mere i aktivnosti za suzbijanje pranja novca.

Temelj regulatornog sistema protiv pranja novca postavljen je osnivanjem FATF-a, grupe za finansijsko delovanje protiv pranja novca, u Parizu 1989. na sastanku zemalja G-7. Ovo telo prati provođenje mera za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma, nadzire proces prevencije u državama članicama, razmatra trendove i tipologiju pranja novca i finansiranja terorizma, te prati aktivnosti koje se provode. Definirano je pored 40 preporuka za sprečavanje pranja novca, i 9 posebnih preporuka za sprečavanje finansiranja terorizma, te predložene Smernice o pristupu utemeljenom na proceni rizika od pranja novca i finansiranja terorizma.

Moneyval je odbor stručnjaka Saveta Evrope osnovan 1997. koji prati provođenje mera za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma. Sačinjava ga 28 evropskih zemalja uz zemlje promatrače (zemlje predstavnici FATF-a, Svetske banke, Međunarodni monetarni fond, Evropska unija, Interpol i Evropska banka za obnovu i razvoj). Nadalje, *Egmont* grupa osnovana 1995. godine povezuje sve svetske finansijsko obaveštajne službe (Maros, 2001) uspostavljanjem zaštićene internetske komunikacije za razmenu podataka u borbi protiv pranja novca. Prilikom osnivanja Egmont grupa je brojala 13 članica, da bi se broj članica povećao sa protekom vremena na 165, što svedoči o uspešnoj primeni FATF-ove preporuke 29. kojom se zahteva od svih članica da osnuju finansijsko obaveštajne službe ili agencije. *Codexter* je odbor pravnih stručnjaka Saveta Evrope za terorizam osnovan 2003. koji donosi legislative i protivterorističke planove zemalja članica Saveta Evrope.

Regulative kojima se tretira pranje novca definisane su međunarodnim i nacionalnim konvencijama, direktivama, preporukama i smernicama koje služe prepoznavanju ovakvih dela. Važniji izvori regulative koje su usvojile Ujedinjene nacije su:

- Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (Bečka konvencija, 1988). Prvi dokument kojim se propisuje oduzimanje prihoda od trgovine narkoticima (kazneno delo).

- Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (Konvencija iz Palerma 2000). Proširuje predikatno delo trgovine drogom na kaznena dela kriminalnog udruživanja i dr.
- Konvencija o sprečavanju finansiranja terorizma iz 2000. Potpisale su je 132 države.
- Konvencija protiv korupcije iz 2003. koja promovise delotvornu borbu protiv korupcije međunarodnom saradnjom.

Važne su i sledeće regulative Evropske unije:

- Konvencija br. 141. Saveta Evrope o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog kaznenim delom (Strazburška konvencija, 1990). Kriminalizira pranje novca, ističu se teža kaznena dela i propisuje oduzimanje imovinske koristi, te otklanja bankarska tajna u istrazi.
- Konvencija br. 198. Saveta Evrope o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog kaznenim delom i finansiranju terorizma (Varšavska konvencija 2005) fokusirana na istražne radnje, oduzimanje sredstava i međunarodnu saradnju.
- Treća direktiva (2005/60/EC) Evropskog parlamenta i Saveta Evrope o sprečavanju korišćenja finansijskog sistema za pranje novca i finansiranje terorizma.
- Uredba 1889/2005 Evropskog parlamenta i Saveta Evrope o kontroli ulaska i izlaska gotovine iz Unije tokom fizičkog prenosa gotovine preko granica.
- Uredba 1781/2006 Evropskog parlamenta i Saveta Evrope o prenošenju informacija o platiocu prilikom prenosa novčanih sredstava (i uz transakcije elektronskog prenosa novca).
- Direktiva 2006/70/EC Evropske komisije propisuje mere za primenu Direktive 2005/60/EC, te definiše politički izložene osobe i kriterijume za analizu klijenta te izuzetke za povremene finansijske aktivnosti.

Navedene regulative su sledile nove uredbe i Direktive u cilju unapređenja postojećeg sistema borbe protiv pranja novca (Direktive EU2015/849 i EU 2018/843 i Uredbe 2015/847, 2018/1108).

Na osnovu svih regulativa definisano je predikatno delo - aktivnost kojom se ostvaruje nezakoniti prihod koji biva predmet pranja novca. U to spadaju prevare, korupcija, mito, pronevere, trgovanje hartijama od vrednosti korišćenjem privilegovanih informacija, krivotvorenje, utaja poreza i drugo.

U ovakva dela učestalo su uključeni predstavnici mnogih samostalnih profesija (Heršak, 1995). Tako nastaje “*sivi novac*”. Novac stečen ucenama, otmicama, finansiranjem terorizma, trgovinom drogom, oružjem, ljudima i ljudskim organima je “*sivi novac*”. Prema klasifikaciji tipa novca razlikuju se i težine dela u nacionalnim kaznenim zakonima. Sudska osuda za pranje novca podrazumeva da je isto dokazano praćenjem imovine nastale predikatnim delom. Pranje novca se odvija nakon kaznenog dela. Srž sistema za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma je prevencija, uz oduzimanje nezakonito stečene imovinske koristi. Vlasnici crnog novca, koji je u procesima pranja i transformacije sivog u crni novac, osobe su koje svojim aktivnostima nanose toliko zla ljudskoj civilizaciji i nacionalnim ekonomijama da je zajednički interes većine da budu prepoznati sledom svojih dela, a upravo detaljni uvidi u procese pranja novca omogućavaju povezivanje odgovornih osoba za takve aktivnosti.

2. Involviranost bankarskog sektora u pranje novca – okončani slučajevi

Međunarodni bankarski skandali koji se razvijaju oko ignorisanja ili manjkave implementacije mera protiv pranja novca i finansiranja terorizma, i s njima povezanih slabih internih kontrolnih mehanizama, pojavljuju se u svim zemljama sveta bez izuzetka, razvijenim i manje razvijenim. Glavne mere u borbi protiv pranja novca većinom imaju preventivan karakter. One treba da odvrate prestupnike od korišćenja finansijskih institucija za legalizaciju prihoda iz nelegalnih poslova, ali i da destimulišu finansijske institucije od saradnje sa prestupnicima u pranju novca. Aktuelna preventivna politika sprečavanja pranja novca ima četiri noseća stuba:

- Mere poznavanja i praćenja klijenta (*customer due dilligence*)
- Obaveza izveštavanja
- Obaveza čuvanja dokumenata i podataka
- Supervizija i kontrola usklađenosti poslovanja (EP, 2017)

Primena mera poznavanja i praćenja klijenta obezbeđuje da institucija ima punu spoznaju o tome ko su njeni klijenti i čime se bave, što bi trebalo odvratiti instituciju od poslovanja sa subjektima o kojima ili o čijem poslovanju nema sva potrebna saznanja. Inicijalno sprovedena detaljna provera i klasifikacija stranke prema nivou rizika treba periodično da se reevaluira. Klijenti se na osnovu sprovedenih mera poznavanja i praćenja stranke, koje daju

informacionu osnovu, dalje analiziraju i razvrstavaju na tri kategorije rizika: nizak, srednji i visok. Shodno stepenu rizika banke prilagođavaju tip primenjenih mera poznavanja i praćenja stranke: pojednostavljene, opšte i pojačane.

Institucije ispunjavaju svoju obavezu izveštavanja na način da kada razviju opravdanu sumnju u legitimnost određenih aktivnosti klijenata, odnosno imaju slutnju da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma, tu informaciju samoinicijativno podele sa finansijsko obaveštajnim službama (kao što je Uprava za sprečavanje pranja novca). Među okolnostima koje mogu da nagoveštavaju radnje pranja novca izdvajaju se: transakcije bez jasnog i očiglednog cilja, bespotrebno složene i teško rastumačive transakcije ili transakcije koje ne odgovaraju poslovnim potrebama klijenata.

Institucije su dužne da čuvaju sve evidencije koje se tiču identifikovanja stranaka (lična dokumenta) i njihove poslovne saradnje (transakcije, aktivnosti, poslovna korespondencija) u periodu od najmanje pet godina. Čuvanje evidencija omogućava supervizorima da vrše evaluaciju usklađenosti poslovanja institucija u domenu pranja novca i finansiranja terorizma, dok u isto vreme pruža mogućnost drugim nadležnim organima da prikupe dokaze za istrage i slučajeve koje vode.

Supervizija i kontrola usklađenosti poslovanja su usredsređene na ispitivanje koliko se institucije povinuju svojim predefinisanim obavezama koje oblikuju preventivnu politiku. Sastavni deo kontrole usklađenosti poslovanja je i sankcionisanje institucija koje ne ispunjavaju svoje obaveze, na način da kazne budu proporcionalne izvršenom prekršaju, delotvorne i vaspitno efikasne.

Interesantno, što je zemlja razvijenija i banka veća, poznato je i više detalja o otkazima sistema za upravljanje rizikom od pranja novca i finansiranja terorizma. Tri najveće banke u tri zemlje članice Evropske unije su platile visoke kazne zbog nepoštovanja zakonskih i podzakonskih odredbi i smernica o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma. Naredni slučajevi će potkrepiti tvrdnju da su zakazivanja pojedinačnih banaka u implementaciji preventivne politike relativno učestala.

U Evropi je dobro poznat slučaj najveće danske banke *Danske Bank* sa razgranatom mrežom prekograničnih aktivnosti, specifično u nordijsko-baltičkom regionu. *Danske Bank* je 2007. godine preuzela finsku banku *Sampo Bank*, čijem poslovanju je pripadala i njena filijala u Estoniji. Specifičnost estonske filijale je bila što je 44% svih depozita dolazilo od nerezidenata. Oni su obavili 7,5 miliona transakcija po osnovu kojih je kroz estonsku

filijalu prošlo skoro 200 milijardi evra (vrednost ravna desetostrukom bruto domaćem proizvodu Estonije). Naknadnom istragom je utvrđeno da je u periodu 2007-2015. godina, 15 000 klijenata nerezidenata bilo povezano sa sumnjivim transakcijama, a među njima su se isticala politički eksponirana lica, njihovi poslovni saradnici i članovi porodice. U analizi performansi filijale opaženo je da je grupa sastavljena od klijenata nerezidenata estonske filijale iz jedne susedne zemlje činila svega 8% svih klijenata, ali je poslovanje sa njima donosilo filijali 35% ostvarenog profita (IMF, 2023).

Postizanje dobrog finansijskog rezultata je stavilo u drugi plan revnosnu implementaciju mera protiv pranja novca i efektivnu kontrolu poslovanja filijale od strane matične banke. Kontrola rada filijale banke je zakazala po dva osnova, *Danske Bank* grupa nije ispunila zadatak da sve svoje supsidijare i filijale nadzire i interno kontroliše u domenu pranja novca i finansiranja terorizma, dok je zvanično telo za superviziju danskih kreditnih institucija propustilo da adekvatno sprovede ocenu sistema internih kontrola *Danske Bank* i potražuje relevantne informacije o poslovanju estonske filijale koje bi vodile otkrivanju afere. *Danske Bank* je sa ciljem što veće objektivnosti analize poslovanja estonske filijale i transakcija koje su predmet istrage inicirala i sponzorirala sastavljanje nezavisnog izveštaja koji se bavio korporativnim upravljanjem i sistemima kontrole sumnjivih transakcija u kojem su istaknuti značajni propusti (Bruun & Hjejle, 2018). Zbog izbijanja skandala povezanog sa pranjem novca preko estonske filijale, *Danske Bank* je bila prinuđena da 2019. godine zatvori estonsku filijalu. Matičnoj banci je određena kazna od 470 miliona evra u Danskoj po osnovu kršenja odredbi o sprečavanju pranja novca, dok je u Sjedinjenim Američkim Državama banka priznala krivicu da je dovela u zabludu američke banke i preko njih sprovela kažnjive finansijske transakcije povezane sa pranjem novca u iznosu od 160 miliona dolara, za šta je kažnjena sa 2 milijarde dolara.

ING Bank, kao najveća holandska banka, je takođe bila sankcionisana po osnovu neadekvatne primene zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma u periodu 2010-2016. godina. Glavni propusti koje je banka napravila su se ticali odredbi poznavanja i praćenja stranke i prijavljivanja sumnjivih transakcija. Ispitivanje AML sistema ING banke je počelo nakon otkrivanja nezakonitih radnji preduzeća i pojedinaca koji su imali poslovni odnos sa bankom. Istraga je pokazala da su računi spornih lica u ING banci bili zloupotrebjeni u svrhe pranja novca, a da ING banka uprkos ranijem upozorenju holandske centralne banke nije pravovremeno reagovala da otkloni slabosti AML sistema. Među otkrivenim inkriminišućim radnjama na

koje AML sistem ING banke nije adekvatno reagovao izdvajaju se transakcije trgovca tekstilnim proizvodima i pranje 150 miliona evra preko transakcija koje nisu imale veze sa njegovom osnovnom delatnošću. Otkrivene su i sumnjive transakcije jedne telekomunikacione kompanije koje su se merile u desetinama miliona evra koji su bili namenjeni podmićivanju politički eksponiranih lica (Yeoh, 2020).

Dosijei klijenata nisu adekvatno vođeni zbog čega se ING banka smatrala odgovornom za kršenje usklađenosti poslovanja sa zakonskim propisima, regulativom i standardima. Za određeni broj klijenata ustanovljeno je da identifikacioni podaci nisu prikupljeni, a verifikacija identiteta sprovedena. Dokumentacija vezana za rezultate sprovedenih opštih, pojednostavljenih ili pojačanih radnji i mera poznavanja i praćenja stranke nije bila sastavni deo dosijea (ING, 2018). Takođe, banka je kod određenih klijenata uspostavljala odnos bez unapred sprovedenih radnji poznavanja i praćenja klijenata što je nedozvoljeno, odnosno utvrđeno je da ih je sprovodila ex-post (sa više od godinu dana zakašnjenja) kada je već bilo kasno jer su sumnjive transakcije izvršene (Jaeger, 2018). Propust banke u ovom domenu se kasnije transponovao na klasifikaciju klijenata sa aspekta AML rizika, rezultirajući u pogrešnoj klasifikaciji i pridavanju niskog rizika u suštini visokorizičnim klijentima. Na osnovu toga problematični klijenti su nesmetano i neopaženo obavljali sumnjive transakcije, a da sistem za uzbunjivanje nije alarmirao banku (red flags) da istraži opravdanost i osnov dotičnih transakcija.

ING banka je izdala saopštenje da je sklopila sporazum sa holandskim javnim tužilaštvom povodom ranije obelodanjenih istraga u vezi sa zadovoljavanjem kriterijuma, poštovanja procedura i standarda za uspostavljanje poslovnog odnosa sa novim klijentima, sprečavanje pranja novca i koruptivnih praksi. Prema uslovima sporazuma, ING je pristao da plati kaznu od 675 miliona evra i isplati 100 miliona evra po osnovu ostvarenog dobitka koji proističe iz potcenjenih ulaganja u ljudske i druge resurse tokom celog perioda tokom kojeg su prestupi napravljeni, a **što** je u značajnoj meri doprinelo nastanku prestupa (ING, 2018). Iznos kazne je određen na osnovu finansijske snage banke, kao i težine i dužine trajanja prestupa koje je banka načinila. Protiv viših funkcionera banke koji su bili odgovorni za očuvanje integriteta i efikasnosti politika i procedura za sprečavanje pranja novca, banka je sprovela interni postupak **što** je imalo za posledicu da su neki od njih suspendovani sa dužnosti. Ipak, banka je uspela da očuva jednu dimenziju svog poslovnog integriteta, u istragama nisu pronađeni dokazi ili indicije da su zaposleni aktivno sarađivali sa klijentima koji su koristili ili su

mogli koristiti bankarske usluge za potencijalne kriminalne radnje. Uzrok problema u ING banci je striktno bila sistemska slabost, odnosno opšti i kolektivni neuspeh svih upravljačkih nivoa da efektivno upravljaju rizikom usklađenosti poslovanja.

Ipak, banka sa najvećim brojem kazni i presuda po osnovu učestvovanja u omogućavanju aktivnosti pranja novca je nemačka *Deutsche Bank*. U 2017. godini američki i britanski regulator je kaznio Deutsche banku sa 585 miliona evra. Aktivnosti koje su razlog za kaznu su se odigrale u periodu 2010-2014. godine. Glavna otkrivena šema pranja novca je nazvana *Global Laundromat* ili Moldavska šema, u kojoj je oko 20 milijardi dolara ilegalnih sredstava usmereno i integrisano u moldavski bankarski sistem, nakon čega su sredstva većinom preneti u Letoniju, da bi odatle novac bio diseminovan širom sveta (OCCRP, 2017). Ukupan iznos novca koji je plasiran u finansijske sisteme zapadnih zemalja se procenjuje na oko 80 milijardi dolara.

Moldavska šema pranja novca je obuhvatala parove kompanija školjki u Velikoj Britaniji koje su zaključivale fiktivan ugovor o zajmu, jer nikakav novac nije bio isplaćen kompaniji zajmoprimcu. Treća kompanija iz Rusije, ili više njih, se potom pojavljuje kao jemac za vraćanje duga. U aranžiranju sredstva obezbeđenja zajma se uvek pojavljuje kao jedna od uključenih strana i postavljeni državljani Moldavije, koji takođe ima ulogu jemca. Kompanija školjka koja je dužnik prestaje sa otplatom duga, kada se jemstvo aktivira. Zbog toga što je jedan od jemaca bio i moldavski državljani, moldavski sudovi postaju nadležni za razrešenje duga. Moldavski sud donosi rešenje da ruske kompanije moraju isplatiti postojeći dug kompanije školjke koja je dužnik. Sudski izvršitelj iz Moldavije preuzima dužnost naplate duga od ruskih kompanija, u koju svrhu se otvara poseban račun u moldavskoj Moldindconbank. Dug se uredno naplaćuje. Dalji tok novca sa posebnog računa na druge bankarske račune u zemlji i inostranstvu može nesmetano i bezuslovno da se obavlja, jer je račun otvoren u sklopu sudskog procesa i rešenja suda o naplati duga čime izlazi van opsega sumnjivih transakcija. Prekršaj Deutsche banka je bio što je stavila na raspolaganje svoje usluge korespondentskog bankarstva subjektima koji su u krajnjoj instanci raspolagali sredstvima poteklim sa posebnog moldavskog računa, čime su sredstva regularno ušla u finansijske sisteme zemalja Evropske unije, Sjedinjene Američke Države i azijske zemlje. U pokušaju da očuva svoju reputaciju, Deutsche banka je saopštila da je od 2015. godine investirala 700 miliona evra u unapređenje ključnih kontrolnih funkcija, kao i da je utrostručila broj zaposlenih u službama koje se bave otkrivanjem slučajeva finansijskog kriminala.

3. Uticaj pranja novca na globalni platni sistem kroz korespondentsko bankarstvo

Korespondentsko bankarstvo obuhvata poslovne odnose koji se uspostavljaju između banaka u različitim državama (Živković, Stankić, Marinković & Lukić, 2022). Razlog za uspostavljanje korespondentskih bankarskih odnosa je neophodnost omogućavanja korišćenja proizvoda i pružanja usluga klijentima određene banke koji u sebi sadrže međunarodnu komponentu. Bez neposredne saradnje sa ino bankom realizacija proizvoda i usluga ne bi bila moguća. Korespondentska banka određene banke se ponaša kao njen agent i izvršava ili procesuirala plaćanja ili obavlja druge transakcije za račun klijenata potonje banke. Korespondentski odnos najčešće uključuje otvaranje računa, obavljanje plaćanja i druge usluge povezane sa kliringom i poravnanjem plaćanja.

Korespondentska banka prilikom izbora banaka čiji korespondent će biti mora biti oprezna i selektivna. Ona ne poseduje bitne informacije o transakcijama koje realizuje, kao što su priroda i svrha same transakcije, a ono što je najveće opterećenje za nju je da ona **često** nema direktni odnos sa krajnjim platiocem i primaocem, pa nije u mogućnosti da sprovede efektivno proveravanje i praćenje stranaka.

Korespondentsko bankarstvo se smatra visoko rizičnom aktivnošću sa aspekta pranja novca. Ako se korespondentski odnosi dopuste finansijskim institucijama sa neadekvatnim sistemima i kontrolama u domenu pranja novca, onda se i njihovim nedovoljno proverenim klijentima daje direktan pristup međunarodnom bankarskom sistemu. Svaka korespondentska banka mora da razmotri sledeće faktore rizika pre stupanja u korespondentski odnos (Cox, 2014):

- zemlja domicila banke koja zahteva uspostavljanje korespondentskog odnosa
- vlasnička i upravljačka struktura banke
- obeležja poslovanja i klijentska baza banke
- uspostavljeni korespondentski odnosi banke

Banke iz zemalja sa nedovoljno savremenim legislativnim okvirom i postavljenim sistemom protiv pranja novca, sa neefikasnom supervizijom regulatora ili sa povišenim rizikom od kriminalnih aktivnosti su nepoželjan korespondentski partner. Zemlje koje uredno i blagovremeno ispunjavaju FATF standarde i izvršene revizije standarda se legitimišu kao zemlje sa relativno niskim rizikom zemlje domicila.

Utvrđivanje stvarnih vlasnika je bitna odrednica kod primene politike „upoznaj svog klijenta“ (*Know-Your-Customer*), kada banka donosi sud da li će zasnovati poslovni odnos sa korporativnim klijentima. Na identičan način i korespondentska banka treba da proveri stvarne vlasnike banke partnera. Stepenn transparentnosti vlasništva banke varira u zavisnosti od toga da li se njenim akcijama ili udelima trguje na zvaničnoj berzi ili ne. Vlasnici banke mogu biti fizička lica ili različite forme pravnih lica registrovane u različitim zemljama. U pogledu strukture vrhovnih upravljačkih organa banke, povezanost rukovodilaca sa politički eksponiranim licima može biti faktor rizika.

Banke definišu svoj biznis prema prioritetu koji u poslovanju pridaju određenim poslovnim segmentima. Pored banaka koje nastoje da budu prisutne u svim segmentima poslovanja, servisiranje fizičkih i pravnih lica svih veličina, postoje i banke sa užim poslovnim fokusom. Takođe, banke su slobodne da biraju sektore i delatnosti koje će opsluživati, pri čemu mogu da se uzdrže od poslovanja sa preduzećima iz određenih industrija koje predstavljaju visok rizik sa stanovišta pranja novca (igre na sreću, namenska industrija itd). Ukoliko banka potencijalni partner značajan deo profita ostvaruje iz poslovanja sa visokorizičnim klijentima ili sa klijentima iz visokorizičnih industrija, što se opaža između ostalog kroz aktivnosti ili poslovanje sa problematičnim zemljama i jurisdikcijama, ona predstavlja veći rizik.

Pružanje korespondentskih usluga drugim bankama se komplikuje ako one već obavljaju ulogu korespondenta drugim bankama. Poseban je slučaj kada banka potencijalni partner pruža drugim bankama korespondentske usluge u istoj valuti u kojoj traži da vodi račun kod svog korespondenta. Na ovaj posredan način korespondentske usluge kredibilnog korespondenta mogu da koriste problematične banke, pa čak i banke školjke koje nemaju opravdanu svrhu postojanja izuzev omogućavanja obavljanja finansijskih transakcija povezanih sa pranjem novca.

Korespondentski bankarski odnosi su esencijalno važni za ispravno funkcionisanje globalne privrede (FSB, 2017). Predominantnu ulogu u procesuiranju međunarodnih platnih transakcija imaju velike korespondentske banke iz Evrope i Severne Amerike koje pripadaju globalno sistemski važnim bankama. U proteklom periodu opaža se kontinuelan pad broja aktivnih korespondentskih odnosa. Ovaj trend je problematičan jer može dovesti do previsoke koncentracije u ovoj oblasti poslovanja i sužavanja opcija za realizaciju odlaznih i dolaznih međunarodnih plaćanja u određenim zemljama, sa potencijalnim posledicama na međunarodnu trgovinu i globalni rast. Trendom su posebno pogođeni korespondentski računi koji se vode u dve najdomi-

nantnije svetske valute – američkom dolaru i evru (pad od 15%). Broj aktivnih korespondenata je u relativnom izrazu najviše smanjen u Istočnoj Evropi (-16%), ali sa druge strane Evropa u celini i dalje prednjači po broju aktivnih korespondentnih odnosa u svetu (FSB, 2017). Kontrakcija broja korespondentskih odnosa se delimično može objasniti izraženom konsolidacijom u evropskom bankarskom sektoru i smanjenjem broja banaka, ali i implementacijom inicijativa za intraevropska plaćanja u evropskom platnom sistemu (STEP2, TARGET 2, EURO 1). Prema Evropskoj centralnoj banci broj banaka se smanjio za preko 10% u prošloj deceniji.

U proseku, međunarodna plaćanja koja se realizuju preko banaka jedne zemlje servisira 16 korespondentskih banaka. Kod 55 zemalja čiji je bruto domaći proizvod niži od 10 milijardi USD, zabeležen je relativni pad korespondentskih bankarskih odnosa od 29%. Manje zemlje su disproportionalno više pogođene redukcijom korespondentskih odnosa u odnosu na velike i razvijene ekonomije (FSB, 2017).

Kada se razmatraju razlozi ovako drastičnog povlačenja iz korespondentskih odnosa, čini se da nivo usklađenosti sa standardima FATF-a u nekoj jurisdikciji, ili nedostatak informacija o takvoj usklađenosti, preovlađujuće utiče na obim korespondentnih banaka koje su prestale da posluju sa bankama iz dotične jurisdikcije (FSB, 2017). Afganistan i Kambodža su ilustrativni primeri gde se pokazalo da je FATF-ovo negativno intonirano saopštenje o oceni njihovog važećeg pravnog okvira za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma koincidiralo sa terminiranjem korespondentskih bankarskih odnosa u velikom obimu, 57% i 23% respektivno. Kada se posmatra ugovorna strana koja je otkazala korespondentski odnos, onda domaći korespondenti (subjekti koji traže pomoć u izvršenju međunarodnih plaćanja - vlasnici nostro računa) upadljivo manje učestalo kao razlog otkaza navode izlaganje riziku od pranja novca nego ino korespondenti (subjekti koji pružaju pomoć u izvršenju međunarodnih plaćanja – otvaraju i vode loro račune), što se uklapa u ranije formiranu sliku stanja korespondentskih odnosa. Odgovor relevantnih predstavnika vlasti u pogođenim zemljama je bio usmeren na otklanjanje sumnji u kvalitet mehanizama za borbu protiv pranja novca, odnosno unapređenje i efikasnu implementaciju pravnog okvira, harmonizaciju domaće regulative sa međunarodnim standardima i preporukama kao i propisivanje informacija od značaja koje domaći korespondent treba da obelodani u svrhe lakše procene rizika od strane ino korespondenta.

Prema podacima Narodne banke Srbije za 2022. godinu pet banaka nema uspostavljene loro korespondentske odnose sa bankama i drugim sličnim

institucijama koje imaju sedišta u stranoj državi, dok je 16 banaka uspostavilo ukupno 174 loro korespondentska odnosa (NBS, 2023). Među korespondentskim odnosima koji treba da se prate sa većim stepenom nadzora i kontrole, izdvaja se jedna banka koja ima loro račune čiji vlasnici su banke ili slične institucije koje imaju sedišta u državi za koju je FATF dao ocenu da ima strateške nedostatke u sistemu za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma (ukupan broj loro računa je osam). U 2022. godini tri banke su zatvorile 11 loro računa, pri čemu ni u jednom slučaju razlog zatvaranja nije bila procena banke da druga banka predstavlja neprihvatljiv rizik za poslovanje sa stanovišta pranja novca i finansiranja terorizma (navedeni razlozi su: spajanje ili pripajanje banke, ekonomska neisplativost, zahtev klijenta za gašenjem, prestanak rada banke i sl). Nostro račune 21 domaća banka ima otvorene kod ukupno 226 stranih banaka, od čega su se tri banke izjasnile da imaju korespondentske odnose sa dve banke sa sedištem u državi koja se nalazi na FATF-ovoj listi država sa strateškim nedostacima u sistemu za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma.

4. Primena FATF standarda i supervizija njihove primene

U svrhu sveobuhvatne ocene stanja usklađenosti sa FATF standardima, odnosno isticanja snaga i slabosti nacionalnih AML okvira i sistema, FATF je sastavio poseban integralni izveštaj o efektivnosti standarda i njihovom usvajanju od strane relevantnih jurisdikcija. Izveštaj je proistekao iz prakse međusobne evaluacije članica. Za svaku zemlju se određuju članice koje obavljaju zadatak analiziranja implementacije i efikasnosti mera za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u dotičnoj zemlji. Svaka međusobna evaluacija je organizovana oko dva cilja: efektivnost i tehnička usklađenost. Efektivnost nosi veći ponder značaja i ona se ocenjuje tokom onaj kontrola u zemlji koja se ocenjuje, gde zemlja mora da demonstrira da njene mere proizvode konkretne pozitivne efekte. Nanyun i Nasiri (2021) ističu da je proces međusobne evaluacije doveo do povećane posvećenosti pojedinačnih država, jer je intenzivan pritisak drugih članica uticao na pridržavanje preporuka i smernica FATF-a i reformu nacionalnog AML sistema.

U integralnom izveštaju se konstatuje krupan napredak kada se radi o donošenju zakona i propisa od strane svih zemalja, koji su polazište u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Zemlje u velikom obimu ispunjavaju tehničku usklađenost sa FATF standardima, pod kojom se podrazumeva zadovoljavajuća implementacija 40 FATF preporuka, obzirom da

je u 2022. godini 76% zemalja usvojilo nužne propise, za razliku od svega njih 36% u 2012. godini (FATF, 2022).

Ipak, efektivne akcije koje bi zemlje trebalo da preduzmu u sklopu primene usvojenih propisa izostaju. Istrage povezane sa pranjem novca i finansiranjem terorizma se generalno suočavaju sa krupnim preprekama, a posebno se ističe neefikasnost istraga velikih prekograničnih slučajeva. FATF je konstatovao da se zemlje previše fokusiraju na zakone i propise, a nedovoljno na krajnje rezultate (optužnice, oduzimanje imovine). U većini zemalja je broj pokrenutih istraga i optužnica trivijalan, donete presude nisu u skladu sa glavnim rizicima koji su identifikovani u pojedinačnim zemljama, a beznačajan deo ilegalnih sredstava je oduzet od prestupnika.

Supervizori igraju ključnu ulogu u prevenciji pranja novca i finansiranja terorizma. Oni obezbeđuju da obveznici razumeju rizike sa kojima se suočava njihovo poslovanje i pomognu im da definišu šta treba da učine da ih umanje. Supervizori imaju presudnu ulogu u podizanju kapaciteta zemlje u celini u smislu ublažavanja AML pretnji kroz uložene napore da prate i pripreme odgovore na značajne rizike koji se pojavljuju. Supervizori treba da sprovode redovne sektorske procene rizika. Oni se staraju da se propisi dosledno sprovode i moraju imati na raspolaganju sankcije koje mogu primeniti nad svojim obveznicima. Među sankcijama mogu da se izdvoje: pismena upozorenja, nalozi/rešenja da institucija mora da postupi na određeni način, izdavanje naloga da se dostavljaju redovni izveštaji od strane obveznika o merama koje preduzima, kazne za nepoštovanje obaveza i neusklađenost poslovanja, zabrana pojedincima da zasnuju radni odnos u istom sektoru; oduzimanje, zamena ili ograničavanje ovlašćenja menadžera, direktora i kontrolnih vlasnika, uvođenje prinudne uprave, suspenzija ili povlačenje dozvole za rad institucije; i pokretanje krivične odgovornosti gde je predviđena.

Postoje dva tipa supervizora, finansijski i nefinansijski, u zavisnosti od toga da li vrše superviziju finansijskih institucija (banke, osiguranje, finansijski lizing, investicioni fondovi, platne institucije i sl.) ili određenih profesija i nefinansijskih delatnosti. U Srbiji pored Uprave za sprečavanje pranja novca (koja je upravni organ Ministarstva finansija), u supervizore spadaju: Narodna banka Srbije, Komisija za hartije od vrednosti, nadležna ministarstva, Advokatska komora Srbije, Javnobeležnička komora i organi nadležni za oblasti poreskog savetovanja i igara na sreću.

Uspostavljeni sistem za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma u Republici Hrvatskoj zakonski je definisao uloge, interakciju i saradnju su-

bjekata. Ured za sprečavanje pranja novca je temeljna nacionalna jedinica u sistemu Ministarstva finansija koja analizira i dostavlja podatke, informacije i dokumentaciju o sumnjivim transakcijama nadležnim državnim telima na dalje postupanje. Sačinjavaju ga četiri organizacione jedinice: Odeljenje za finansijsko-obaveštajnu analitiku; Odeljenje za strategijske analize i informacioni sistem; Odeljenje za prevenciju i nadzor obveznika, te Odeljenje za međuinstitucionalnu i međunarodnu saradnju. Obveznici primene zakona su pravna i fizička lica za koje je propisano da treba da preduzimaju mere i radnje za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma. Obveznici obaveštavaju Ured o sumnjivoj radnji u roku od 3 dana od obavljanja transakcije. Ukoliko Ured oceni da u vezi s nekom transakcijom postoje razlozi za sumnju na pranje novca ili finansiranje terorizma obaveštava nadležna državna tela.

U sudskoj praksi Republike Hrvatske još je uvek skroman broj pravosnažnih presuda po osnovu procesuiranih afera pranja novca (Katušić-Jergović, 2007). U finansijskom sektoru Republike Hrvatske tek odnedavno su implementirane konkretne mere i regulative za sprečavanje pranja novca, no nefinansijski sektor još uvek pruža mogućnosti za pranje novca, pa se u toj sferi može očekivati intenziviranje ovakvih radnji.

Zaključak

Privatni sektor sa svojim preventivnim instrumentima i alatima predstavlja prvu liniju odbrane od pranja novca. Svi činioци privatnog sektora bi trebalo da ozbiljno shvate svoj značaj u preventivi i onemogućе prihodima od ilegalnih aktivnosti da uđu lagodno u finansijski sistem i druge sektore. Bankarski sektor ima vodeću ulogu u borbi protiv pranja novca u privatnom sektoru, jer svi tokovi novca vode preko njega, zbog čеga je on i prva i poslednja linija odbrane od pranja novca. Banke su prilagodile svoje poslovanje postavljenom mandatu, formirale posebna odeljenja koja se bave i razvijaju sve naprednije sisteme i softvere za upravljanje rizikom od pranja novca i finansiranja terorizma kako bi blagovremeno mogle da podele informacije o potencijalnoj izloženosti riziku od pranja novca sa nadležnim organima. Dve reperkusije sistema za sprečavanje pranja novca na bankarski sektor su apostrofirane u radu: kažnjavanje banaka koje krše propise i međunarodna plaćanja koja se odvijaju preko korespondentskih banaka. Kroz odabrane studije slučaja pokazano je da se bankama razrezuju rigorozne kazne za kršenje odredbi iz oblasti pranja novca, mnogo veće nego u slučaju kr-

šenja propisa iz drugih oblasti poslovanja. Sa druge strane, banke su pod pritiskom visokih kazni iz predostrožnosti odlučile da raskinu postojeće i ne prihvate nove korespondentske odnose sa bankama iz problematičnih jurisdikcija, što može da ugrozi globalni rast i trgovinu zbog otežane realizacije međunarodnih plaćanja. Obe reperkusije proizvode značajne efekte na sve sfere bankarskog poslovanja.

Pranje novca se najčešće događa prema određenim, prepoznatljivim obrascima. Bez obzira što se pere i sivi i crni novac, najveći deo novca koji je opran ili se pere je stečen kriminalnim radnjama, dakle u ovim aktivnostima prevladava crni novac. Interes je i države i ekonomskih integracija i svih državnih institucija da se takvi procesi ubrzano procesuiraju kako bi se mogli identifikovati učinioi predikatnih krivičnih dela. Zaposleni u institucijama zaduženim za istražne radnje mogućeg pranja novca treba da analiziraju obrasce kako bi se kompetentno nosili sa predstavnicima slobodnih profesija koje perači novca preventivno angažuju kako bi uz njihovu pomoć usavršavali postavljene obrasce i komplikovali analizu istražnih organa.

Ograničavanje mogućnosti pranja posebno crnog novca doprinosi blagostanju ne samo običnih građana, već i ekonomskom blagostanju država. Kako je pranje novca cikličan proces koji sve češće obavljaju profesionalni perači, stvarni vlasnici crnog i sivog novca se teško uočavaju i procesuiraju, pa se jedino kroz detaljne uvide u procese pranja novca obezbeđuje povezivanje odgovornih osoba za takve aktivnosti. U tim procesima je važno da na strani državnih institucija budu angažovani najbolji i najспособniji stručnjaci. Sve dok postoji širok prostor za pranje novca na tržištu neke zemlje takve će se aktivnosti događati, te će iste imati izražene negativne posledice na njenu nacionalnu privredu, potencijalne zdrave investicije i stanovništvo.

Literatura

Bruun and Hjejle (2018), *Report on the non-resident portfolio at Danske Bank's Estonian branch*, Bruun and Hjejle Danske Bank Commissioned Report, 19 September 2018.

Cox, D. (2014). *Handbook of anti-money laundering*. John Wiley & Sons, New York.

European Parliament (2017). *Offshore activities and money laundering: recent findings and challenges*. Directorate-General for Internal Policies, Economic and Monetary Affairs, Brisel.

Financial Action Task Force (1990). *The Forty Recommendations of the Financial Action Task Force on Money Laundering*, FATF, Paris.

Financial Action Task Force (2022). *Report on the State of Effectiveness and Compliance with the FATF Standards*, FATEF, Paris.

Financial Stability Board (2017). *FSB Correspondent Banking Data Report*.

Heršak, G. B. (1995). Borba protiv organiziranog kriminala i pranja novca. *Policija i sigurnost*, 4 (3), 168-178.

IMF (2023). *Nordic-Baltic Regional Report (Technical Assistance Report-Nordic-Baltic Technical Assistance Project Financial Flows Analysis, AML/CFT Supervision, and Financial Stability)*. IMF, Washington.

ING (2018), *ING reaches settlement agreement with Dutch authorities on regulatory issues in the ING Netherlands business*, ING Media Statement, 04 September 2018, preuzeto 20. maja 2024. sa adrese: <https://www.ing.com/Newsroom/News/Press-releases/ING-reaches-settlement-agreement-with-Dutch-authorities-on-regulatory-issues-in-the-ING-Netherlands-business.htm>

Jaeger, J. (2018), *ING reaches \$900M settlement with Dutch authorities*, Compliance Week, preuzeto 15. maja 2024. sa adrese: <https://www.complianceweek.com/ing-reaches-900m-settlement-with-dutch-authorities/2156.article>.

Katušić-Jergović, S. (2007). Pranje novca (pojam, karakteristike, pravna regulativa i praktični problemi). *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 14 (2), 619-642. Preuzeto sa http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/06Katusic.pdf.

Maros, I. (2001). Mjesto i uloga Ureda za sprječavanje pranja novca. *Računovodstvo i financije*, 47 (5), 66-68.

Masciandaro, D. (Ed.) (2017). *Global Financial Crime: Terrorism, Money Laundering, and Offshore Centers*, Taylor & Francis, London.

Nanyun, N. M., & Nasiri, A. (2021). Role of FATF on financial systems of countries: successes and challenges. *Journal of Money Laundering Control*, 24(2), 234-245.

Narodna banka Srbije (2023). *Analiza odgovora banaka na dostavljen upitnik o aktivnostima banke iz oblasti upravljanja rizikom od pranja novca i finansiranja terorizma za 2022. godinu*.

OCCRP (2014), *The Russian laundromat exposed*, OCCRP, preuzeto 17. maja 2024. sa adrese: <https://www.occrp.org/en/laundromat/the-russian-laundromat-exposed/>.

Parkman, T. (2019). *Mastering Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing: A Compliance Guide For Practitioners*, Pearson UK, London.

Šerić, N. (2018). Geneza nestajanja brodogradnje u Republici Hrvatskoj, *E-Proceedings of XIX Paneuropean shipping Conference*, poster izlaganje, Split.

Šerić, N. (2019). Iskustva priključenja male post tranzicijske zemlje ekonomskoj integraciji: poslovni slučaj Republike Hrvatske, E-*Proceedings of the VIII Scientific conference Sustainable tourism and institutional environment*, Jahorina, Faculty of Economics in East Sarajevo, ISSN 2303-8969, str. 31-40.

Ujedinjene nacije (2000), *Rezolucija 55/25*, Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Njujork.

Yeoh, P. (2020). Banks' vulnerabilities to money laundering activities. *Journal of Money Laundering Control*, 23(1), 122-135.

Živković, A., Stankić, R., Marinković, S. & Lukić, V. (2022). *Bankarsko poslovanje i platni promet*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.

